

Jože Pučnik:

KULTURA, DRUŽBA IN TEHNOLOGIJA

Obzorja, Maribor 1988

Knjiga Jožeta Pučnika "Kultura, družba in tehnologija" je kljub teoretski abstraktnosti in težavnosti jezika, kar priznava sam avtor, nedvomno izredno aktualna oz., če se izrazimo z jezikom znanstvene birokracije, "aplikativno" usmerjena. V tem kratkem prikazu, ki ne more biti celovita recenzija, temveč kvečjemu nekoliko obširnejša kritična informacija, bom to začetno misel le težko utemeljil, čeprav bom poizkušal izpostaviti prav to aplikativno dimenzijo. Knjiga zato nedvomno zasluži obširnejšo obravnavo, kot mi je dopuščeno na tem mestu, ker se loteva temeljnih spoznavno konceptualnih problemov družboslovja in znanosti, istočasno pa avtor zmore svoje "abstrakcije" konkretizirati z najbolj aktualnimi, lahko bi rekel celo dnevnopolitičnimi temami, ki ta čas zaposlujejo večino aktivne slovenske intelektualne javnosti.

Aplikativnost Pučnikovega pisanja omogoča tudi sam pristop, predvsem uporaba sistemske teorije (v kombinaciji s strukturalizmom). To je tudi po avtorjevem mnenju sicer ne povsem ustrezna metoda, toda ob pomanjkanju boljših se je treba zadovoljiti tudi s tako "porozno" spoznavno tehnologijo. Bistveno je, da se te luknjičavosti zavedamo, in da torej nikdar ne konstruiramo teorij in "vsega, kar je", na utopistični predpostavki, da imamo v rokah neideološki tj. nevtralni kognitivni mehanizem. Edino ta predpostavka nas lahko obvaruje pred raznimi fundamentalizmi, ki izhajajo iz neke "bazične resnice" iz nekega megalitskega temelja, ki ga ne more nič premakniti, kaj šele zrušiti. Rdeča nit Pučnikovega pisanja pa je prav rušitev teh megalitov, tj. raznih fundamentalizmov, še vedno tako prisotnih v naši družbi in seveda ne samo v naši. Vprašanje, ki se nam ob tem takoj zastavi, in na katerega v knjigi ne najdemo odgovora, je zelo preprost zakaj. Zakaj so in verjetno vedno bodo družbe, ki svoj obstoj utemeljujejo na različnih fundamentalističnih izhodiščih, oz. še bolj preprosto, zakaj družbe, kot je naša, ne morejo shajati brez fundamentalizmov. Konec koncev pa se lahko vprašamo, ali je konstrukcija, ki ne bi temeljila na fundamentalizmu, za kar se zavzema Pučnik in verjetno ne samo on, sploh kdajkoli in kjerkoli možna. Ali ne bi bila ta konstrukcija, če bi se že uspela vzpostaviti, kronično podvržena "statičnim" problemom, ki bi permanentno proizvajali nestabilnost, tj. krizo. Pučnik ohranja nekaj prosvetlenskega optimizma z izhodiščem, da nefundamentalistične družbe so možne, in sicer da ta civilizacijski prispevek vnaša pojem civilnosti. Iz te optimistične predpostavke izhaja tudi njegov angažma za vzpostavitev civilne družbe na Slovenskem, ki bi edinole lahko zamenjala sedanji leninistični samoupravni fundamentalizem.

S tem sem zašel že v središče Pučnikovega aplikativnega prispevka, vendar pa bi zagrešil enostranskost, če bi reducirал njegovo knjigo samo na to vsebino. Knjiga ima trodelno shemo, kar se jasno vidi iz razporeditve snovi. Prvi dve poglavji (Kultura kot tehnologija in Družba kot tehnologija) sta izrazito teoretski, kar je sicer glede na Pučnikov pristop nepravilna oznaka, ker ne priznava "klasične" delitve na teorijo in prakso. Zanj je vse praksa in vse hkrati tudi teorija. Kljub temu lahko za tukajšnjo uporabo ostanemo pri tradicionalni terminologiji. Rezultat teh dveh poglavji je pravzaprav maksimalno zrelativiziranje spoznavnih procesov, na katerih temelji vsa evropska in njej sorodna civilizacije. Njegova analiza sega v drobovje vsega, kar obstoji, vsega, kar je utemeljeno na t.i.m. modelu argumentativne racionalnosti. Če parafraziram Marxa, bi lahko rekel, da na tej osnovi nastane tako "brezobzirna relativizacija vsega obstoječega", da se morajo pri tem počutiti nelagodno vsi, tudi tisti, ki sebe ne prištevajo med fundamentaliste, in še zlasti tisti, ki se stanovsko uvrščajo med znanstvenike. Nedvomno bo ta njegov napor vzbudil precej zanimanja in verjetno tudi obrambnih reakcij. Na tem mestu naj pripomnim zgolj to, da njegov postopek relativizacije ostaja znotraj evropocentričnih dimenzij, kar povzroči, da pozablja ali vsaj zanemarja, da "vse, kar obstoji", ni konstruirano zgolj po evropskem razsvetljskem modelu, čeprav je jasno vsakomur, da je ta model dandanes dominanten in to ne samo v zahodnem svetu.

Šele zadnji tj. tretji del (Uveljavljanje civilne družbe v Sloveniji) pa je, kot sem že omenil, "aplikativno usmerjen" v "defundamentalizacijo" slovenske družbe.

Snov je torej dejansko dihotomno organizirana, zaradi česar predvidevam, da bo knjiga izzvala vsaj dvoje vrst bralstva. Prvi del, ki dejansko obsega dve tretjini teksta, bo nedvomno pritegnil tiste "znanstvenike", ki bolehajo za pomanjkanjem metodološke samozavesti, tj. tiste, ki so že sicer slutili "mehkobo" temeljev, na katerih sloni njihovo delovanje, in ki se zaradi tega kritično zavedajo krhkosti spoznavne konstrukcije. Na nek način je Pučnikovo rekonstruiranje spoznavnega modela rušenje znanosti od znotraj. Njegov postopek je seveda najbolj boleč za tiste, ki ne morejo shajati brez Resnice, na katero brezskrbno opirajo svoje delovanje. Shizofrena pozicija iskalcev Resnice je v tem, da je črni kamen spoznanja zgolj konstrukt oz. dogovor, ki lahko opravlja svojo vlogo le tedaj, ko in če mu to vlogo priznavamo, ne pa zato, ker bi bil sam na sebi nosilec Resnice. Skratka, izhoda oz. izhodišča ni, vedno naletimo na tautologijo hermenevitičnega kroga. To je nedvomno za marsikoga zelo travmatično spoznanje, ki naravnost sili v prakso kamufliranja poroznosti tiste tehnike, ki se je "še v novem veku samozavestno razglasila za znanost" (str. 10).

Glede na aktualno politično situacijo pri nas pa bo ta hip več pozornosti nedvomno vzbudil drugi, po avtorjevi razporeditvi tretji aplikativni del, ki ga lahko beremo samostojno, čeprav ni prekinjena spoznavna logika prvega dela. Pučnik (kako pa drugače kot) argumentirano predstavlja tezo, da je civilnost Slovenske družbe pravzaprav edina možnost, če še hočemo rešiti, kar se rešiti da, če nočemo dokončno kreniti na pot retrogradnega razvoja. Prav na koncu nam avtor ponudi povsem konkretiziran program prestrukturacije političnega sistema, ki je po njegovem nujen, če hočemo preprečiti katastrofalne učinke še vedno prevladujočega fundamentalizma.

Za razumevanje Pučnikovega postopka je potrebno na tem mestu pojasniti tudi nekatere njegove osnovne terminološke konstrukcije. Pojma konstrukcija tu seveda ne razumem v slabšalnem pomenu, temveč zgolj prevzemam avtorjev termin, s katerim označuje strukturo, ki nastane s postopkom združevanja različnega v eno, kot osnovne metode modela argumentativne racionalnosti. Že v naslovu uporabljene temeljne termine Pučnik ne razume v tradicionalnem smislu, pač pa jih logično reinterpreтира. Kultura zanj seveda ni dejavnost, s katero se ukvarjajo umetniki, temveč je najširši možni pojem, ki zaobsega konstituiranje in urejanje pomenov vsebin. V to množico spada rezultat konstituiranja, prav tako pa tudi sam postopek. To definicijo lažje razumemo, če takoj preidemo tudi na definicijo družbe. Zanj je to ožji pojem, ki zaobsega zgolj institucionalizirani del vsebin, ki tvorijo kulturo. Vse družbe sicer poizkušajo zajeti vse obstoječe, vso kulturo, kar pa je strukturno nemogoče. Vedno obstaja sfera, ki še ni institucionalizirana, ki se torej izmuzne navideznemu totalitarizmu družbe. Priznanje te nezmožnosti je eden od bistvenih pogojev distanciranja od raznih fundamentalizmov, ki venomer vsiljivo pronicajo v zavest in se stalno ponujajo kot dokončna resnica, kot idealna rešitev človeških in sploh vseh obstoječih zadev. Redukcionizem je torej izvirni greh vsake družbe in tudi osnovni vir nesporazumov oz. velikokrat nedopustnih poenostavitev. Tretji osnovni pojem v tekstu je tehnologija, ki je pravzaprav sinonimen pojem za kulturo, ali kot pravi Pučnik dobesedno: "kultura je v svojem učinkovanju predvsem tehnologija" (str. 22), oz. na drugem mestu še bolj nazorno: "Kultura je tehnologija v svojem načinu, tehnologija je kultura v svojih učinkih" (str. 28). Zdi se, da ta opredelitev tehnologije kar preveč zbanalizira visok mitologiziran pojem kulture. Vendar pa nam Pučnik na tem mestu postreže s slikovito metaforo "ostrine noža" kot paradigmatičnega modela vsake tehnologije. Tehnologija je sposobnost osredotočenja na eno samo majhno točko, s katero nasilno dosežemo zastavljeni cilj. Intencija torej omogoča ostrino, s katero dosežemo določeno spremembo. Iz tega izhaja grozljiva sposobnost razpolaganja z danimi možnostmi, ki se konstituirajo kot tehnologije, kar proizvaja osnovni pravni problem ločevanja med dovoljenimi in nedovoljenimi možnostmi. Tehnologija je torej predvsem način konstruiranja vsebin in pomenov.

Že prej pa sem omenil, da je za avtorja model argumentativne racionalnosti tista tehnologija, po kateri je "urejeno" vse, kar obstoji. Ta metoda je sicer zelo pomanjkljiva, vendar, kot pravi Pučnik, si niti zamisliti ne moremo drugačne alternativne tehnike.

Obsojeni smo na to nerodno, nepopolno metodo, ki je včasih bolj včasih manj porozna, strukturno pa je nemogoče, da bi jo tako izpopolnili, da ne bi nujno izpuščala vsebin. Iz tega se stalno rojeva potreba po razbitju tega modela, vendar se nam niti sanja ne, kako bi to naredili. Ponovno nas Pučnik neusmiljeno postavi "na trdna tla". To je sicer glede na njegovo izvajanje slaba metafora, ker je sestop "na trda tla" prav v spoznanju, da tovrstna fiksna opora sploh ni možna, da trdih tal sploh ni in jih ne more biti.

Zdi se mi, da je že najbolj celovita, tj. najmanj redukcionistična ocena, da je v prvih dveh spoznavno teoretskih poglavjih Pučniku uspelo učinkovito demitizirati mišljenje na sploh in še posebej znanstveno mišljenje kot neke vrste posebno dejavnost. Po Pučniku "je mišljenje samo specifična oblika delovanja in se strukturno sploh ne loči od pometanja ceste ali rasti človekovih dlak" (str. 33). Ta nedvomno ekstremna ugotovitev, ki bi jo avtor moral bolj utemeljiti, pa seveda ne pomeni samo demitiziranje mišljenja, temveč tudi demitiziranje človeka. Skratka, izkaže se, da je celotna kultura in posledično seveda tudi družba z najvišjimi dometi znanosti vred zgolj sestavljanje konstrukcij, katerih empirična realiteta bi lahko bila tudi čisto drugačna. Naša največja nemoč se kaže v tem, da si te drugačnosti ne moremo niti predstavljati. Zaradi tega smo nujno obsojeni na vztrajanje na obstoječih konstrukcijah, ki so rezultat zelo pomanjkljive, tj. porozne tehnologije.

Krhkost konstrukcij nam torej ne more vlivati zaupanja. Očitno je edini kriterij selekcioniranja učinkovitost. Resnica je zgolj tisto, kar sprejmemo kot resnično, zato je legitimizacija eden bistvenih in permanentnih kulturnih in družbenih problemov. Civilnost družbenih institucij, za katero se zavzema Pučnik v zadnjem delu, je zatorej pogoj uspešnosti. Tu je seveda najbolj zanimiva "dialektika" civilnega in nacionalnega. Civilnost slovenske družbe je zanj predvsem "odprava nasilne leninistične politizacije celotnega življenja in približevanje družbenih regulativov infrastrukturnemu dogajanju v kulturi kot življenju oseb" (str. 230). "Stopnja upoštevanja oseb je tisti kriterij, ali mera, s katero presojava in ocenjujemo a tudi spreminjamo obstoječe institucije" (str. 231). Ta najširši razsvetljenski emancipatorični program v nadaljevanju Pučnik reducira v nacionalnega. V tem programu pa se zdi, da kriterij družbenih institucij ni več oseba temveč narod, narodna samobitnost. To redukcijo avtor utemeljuje s pragmatizmom. Posameznik v svoji neponovljivi enkratnosti ostaja smer iskanja, operativno pa ima po Pučniku ta smer le majhen pomen. Tehnološko gledano je narod tista "oseba", ki je tudi praktično lahko kriterij družbenih institucij. Tu je po mojem mnenju bistvena točka razhajanj v aktualnih debatah o civilni družbi na Slovenskem, zato bi bilo koristno, če bi Pučnik bolj utemeljil, zakaj se mu posameznik in njegove pravice ne zdijo dovolj operativne za akcijo "zdaj in tukaj". Redukcionizem, ki je utemeljen v pragmatičnosti, produktivnosti (v tehnološkem smislu) bi bil lahko sprejemljiv, če bi bil seveda zadostno utemeljen. Tako pa se zdi, da Pučnik kar prehitro opravi z neujemljivim enkratnim posameznikom in pozablja ali zanemarja, kar je sam še malo prej ugotovil, da so namreč človekove pravice že tudi pravniško operacionaliziran pojem (str. 223) in torej ne zgolj neko neoperacionalno pesniško svetobolje. Zaradi jugoslovanskih specifik se mi v čisto tehnološkem smislu zdi argumentacija, zgrajena na posamezniku kot osebi bolj produktivna, če ne celo edino možna. S tem tudi nič ne izgubimo, ker morajo človekove pravice nujno obsegati tudi pravico do narodne samobitnosti. Na ta način se izognemo ekskulzivizmu, ki nedvomno na Slovenskem obstaja in ki je v tem, da nas ne zanima, kakšno pot bodo pri zmanjševanju grozljivih zlorab oblasti ubrali drugi jugoslovanski narodi, kot to eksplicitno zapiše Pučnik (str. 242).

"Dialektika civilnega in nacionalnega" je nedvomno najbolj eksplozivna tema knjige, čeprav tudi prvi del bralca ne more pustiti ravnodušnega. V tem kratkem prikazu seveda nisem mogel omeniti vseh tem, ki bi glede na zanimivost to zaslužile. Naj končam z ugotovitvijo, da Pučnikova knjiga bralca vodi v globok labirint in da mu pri tem ponuja tudi Ariadino nit za povratek. Seveda pa je od bralca odvisno, ali bo to nit, ki je včasih krepkejša, včasih pa se nevarno stanjša, tudi sprejel. Predvsem zaradi nekaterih vprašanj iz zadnjega poglavja pa se zdi, da bo med Slovenci takih več, kot med pripadniki drugih jugoslovanskih narodov.

Drago Kos